

III

AZ ASZTALOSINAS

1855–1858

AZ »ÚRFI« INASNAK MEGY

Miska nem sokáig maradt Reök bácsi nyakán.

Közel járt a 11. évéhez, el kellett hát dönteni, mi legyen belőle. Tovább tanítani csak más városban lehetett volna, Csabán legfeljebb mesterséget tanulhattott. (A csabai gimnáziumot megelőző magániskola 1855 őszétől indult.)

Reök a mesterségre adást választotta.

„Egyszer így szól hozzám:

– Fiam, nincs szándékomban (Végvárinál: módomban), hogy taníttassalak. Különb is manapság sokkal jobb, ha valaki független és szorgalmas mesterember, aki a két keze munkájából él, mintha szegény úrféle, aki állás után szaladgál, amit végül is elkapkodnak az orra elől. Nem lennél asztalos? . . .”

Munkácsy asztalossága gyermekkori szenvedéseinek mélypontját jelenti majd. Az *Emlékeim* keserű sorait olvasva joggal vetődik fel a kérdés: mi készítette Reököt, hogy neveltjét ilyen megalázó sorba taszítsa.

Említettük, hogy Munkácsy sorsáról előbb-utóbb dönteni kellett: tovább tanuljon-e, vagy itthon váljon valamivé. Ismerve Reök életszemléletét, azt a magatartást, amely nem tűr céltalan semmittevést, ez a döntési szándéka érthető. Munkácsy idézett soraiból is ez a racionális gondolkodásmód rajzolódik ki: az állás után szaladgáló „szegény úrféle” helyzetéhez keserű tapasztalat volt saját élete. Maga is abbahagyja szellemi foglalkozását, s elvonul a puszttára, ahol béresekkel bajlódva gazdálkodik. (Reöknek ez a racionalista életfelfogása később is előkerül Munkácsy életrajzában: 1861-ben Gyulára kerülve a betegeskedő Miskát Fischer rajztanárhoz küldi, mert ez hasznára válhat az asztalosmesterségben. A betegség idejét is igyekezett hasznossá tenni Munkácsy számára.)

A másik okra, amiért nem taníttatta Miskát, ugyancsak az önéletrajz ad feleletet:

„Tévedésből se higgye senki, hogy megértettem nagybátyám szavait. A gon-

dolat, hogy asztalos leszek, mindenesetre nagyon tetszett. Mezítelen lábakkal szaladgálhatok az utcán, az ingujjamat felgyűröm és kötényt kötök magam elé, ahogy ezt a többi inasgyerekektől láttam... A kilátás ragyogónak ígérkezett. Elragadtatással fogadtam az ajánlatot, s azt gondoltam magamban, hogy Istenem, csak nagybátyám valahogy másképp ne határozzon...

Miért örültem olyan nagyon, hogy asztalos leszek? Nagyon könnyű rá a felelet. Tanulni nem igen szerettem. Kis pajtásom, Vidovszki elutazása után, dacára kölyök-koromnak, éreztem tétlenségem hátrányait. A közös tanulás abbamaradt és féltem, hogy újra bátyám keze alá kerülök. Legelőször is az foglalkoztatott, hogy ettől megszabaduljak, azután meg mulattatott az igazi gyalulás, szegezés, fűrészelés, meg a mezítláb való futkosás is kimondhatatlan örömmel töltött el. Ebben a korban még nem gondolkoznak azon, hogy mi különbség van foglalkozás és foglalkozás között. Az érem másik oldalát nem ismertem, hát miért ne örültem volna?"

Munkácsy tehát nem szeretett tanulni. Ez már az önéletrajz korábbi részeiből is kiderült. Azt is említettük, hogy ez a magatartás szöges ellentétben állt Reök alaptermészetével, egész életfelfogásával. Reöknek igen rossz véleménye lehetett Miska szorgalmáról, akaraterejéről. Ezzel magyarázhatók az *Emlékeim*nek azok a részei, ahol Reök kételkedik Munkácsy következetes, kitartó munkára való alkalmasságában, s ahol felháborodásának egyik rugója épp Miska feltételezett álhatatlansága. (Próbálkozásai az asztalosság abbahagyására, fogadtatása Gyulára érkezéskor, Reök tiltakozása Ligetinél, hogy festőt akar belőle nevelni.)

Mindez azonban csak magyarázat, miért mondott le Reök oly könnyen Miska taníttatásáról. Saját gyermekeinek útját sokkal következetesebben irányította volna, s aligha egyezett volna bele deklasszációjukba. Ezt nemcsak az utókor rója fel, hanem akkori környezete is. Amikor Miska boldogan újságolja Vidovszkynénak, hogy asztalos lesz, „a néni... gondterhesen csóválja a fejét, természetesen nem értettem, hogy ez mit jelent.” Később pedig, amikor mint asztalosinas egy hideg téli estén a temetőcsősz házába szorul be melegedni, s elmondja, hogy Reöknek és Steineréknek rokona, a csősz felesége meglepődve kérdi: „Szegény gyerek... Mégis Langinál szolgálsz?”

Ha le is mondott Reök Munkácsy taníttatásáról, korai inassorba adása még így is indokolatlan.

A harmadik ok Reök második házassága lehetett.

Erre Oltványi Imre hívja fel a figyelmünket. Amikor összehasonlította az *Emlékeim* nyomtatásban megjelent szövegét a francia nyelvű önéletrajzi levelekkel, néhány kihagyott részt fedezett fel a kéziratban, köztük Reök második házasságának említését is. Az *Emlékeim* általunk is idézett sora – „s én Reök bácsi nyakán maradtam” – után ugyanis az eredeti kéziratban még a következő szöveg található (Oltványi fordításában):

„Nagybátyám időközben egy kis tanyát bérelt és újra nősült... azaz helyesebben szólva... hogy is mondjam csak... egyszóval kiköltözött a tanyára az Omaszta-lánnyal és egy kis babával.” Ezután következik az asztalosság felajánlása Miskának úgy, ahogy mi is idéztük.

Munkácsy stílusa jól érzékelteti, hogy Reök második házasságában akkoriban volt némi elhallgatni való. Erre alapozta Oltványi azt a véleményét, hogy az adott „fonák helyzetben” Miska sürgős eltávolítása vált szükségessé.

Oltványi minden bizonnyal közel áll a valósághoz.

Munkácsy 1855 elején kerül az asztalos műhelybe. Reök István és Omaszta Mária első gyermeke, Iván 1855. május 26-án született. Való tehát, hogy Reök István ebben az időben kerülhetett össze második feleségével, akivel nem volt megesküdvé, mert első feleségétől a törvények szerint nem válhatott el.

S a „törvénytelen” házasság döntő lehetett Reök életében is. „Fonák helyzete” valószínűleg lehetetlenné tette azt a szerepet, amelyet két éven át vitt a csabai úri osztály körében. Elsősorban ezzel magyarázhatjuk hirtelen elvonulását a közel három mérföldnyire lévő gerendási tanyára, ahol 12–13 évig élt visszavonulva. Reök ugyan 1856 őszéig megtartja városi lakását is – szerződése kötötte, vagy ügyvédi tevékenységét kívánta folytatni? – de Munkácsy szerint csak vasárnapként jött be a tanyáról.

Hogy a gyermek születése milyen titkolózásra kényszerítette a szülőket, jól érzékelhetjük a gyermek keresztelésénél: Természetes lett volna, hogy a közeli Orosházán vagy az illetékességi helyen, Békéscsabán kereszteljék, ehelyett Orosházán túl, egy faluban, Bánfalván, a mai Gádoroson anyakönyvezték. A bejegyzés szerint a szülők sem lakóhelyüket, sem a gyermek születési helyét nem fedték fel, bár erre külön felszólították őket – a felszólítás tényét külön bejegyezték –, s helyette vállalták az „itinerarius” (vándor) bejegyzést a lakhely rovatába.

Házasságuk csak 17 év múlva, 1871-ben válhatott törvényessé. Ekkor tudott elválni első feleségétől, s miután felesége evangélikus hitre tért át, augusztus 6-án végre megesküdhettek – újságolja örömmel a hírt Munkácsynak.

S bár Reök elvonulását elsősorban második házasságával magyaráztuk, ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy épp 1854 nyarára megtörtént a Bach-rendszer adminisztrációjának kiépítése. Olyan rendszeré, amelynek kiszolgálására Reök nem vállalkozhatott. Ez is hozzájárulhatott, hogy feladja szellemi foglalkozását, és birtokot bérelve kövesse a deáki passzív rezisztenciát.

A halála után megjelent nekrológok is politikai tettet láttak gerendási elvonulásában. S amikor 1860 őszén újra megjelenik a politika porondján, Bach bukását, az alkotmányosság visszatérését ünnepli az ország. Visszaállítják a megyerendszert, amelyben a negyvennyolchoz való ragaszkodás jelképeként az egykori negyvennyolcas tisztviselők kapnak helyet – így Reök István is megyei tisztviselő lesz.

Gerendás nemcsak Reöknek adott menedéket. Ide vonult vissza birtokára Beliczay István földbirtokos is, meg Csaba másik ügyvédje, Urszinyi Andor (1848-ban a község bírója, aki épp Reökkel együtt kapta vissza diplomáját 1853-ban), s ki tudja, hányan vannak még, akikről nem szól a krónika.

Hosszan időztünk az okok felsorakoztatásával, amelyek közrejátszhattak abban, hogy Miska elkerüljön nagybátyjától. Szükségünk volt erre, hogy megfelelően értékelhessük azt a tettet, amely mérhetetlen szenvedésnek tette ki a nagy művész ifjúkorát.

S az okok után hadd említsek még egy adatot Munkácsy fiútesvéreiről: a három Lieb-fiú közül még kettő lett asztalos, pedig nevelőapjuk aligha jutott olyan sorsra 1849 után, mint Reök István.

Igen ám, de Reök egy nagy tehetség kibontakozását akadályozta azzal, hogy az asztalospályára kényszerítette, s nem rajta múltott, hogy Munkácsy tehetsége nem vészett el egyszor s mindenkorra! – mondhatnánk. Csakhogy a zsenit nem olyan könnyű a gyermekkorban felfedezni! József Attiláról írta nemrég egy makói tanára, hogy midőssze kiváló tanulót láttak benne, s nem sejtették, hogy legnagyobb költőink egyike lesz. Pedig Attila akkor már érettségiző diák volt, versei jelentek meg, s a tanár „szakember” a tehetség megítélésében.

Mindezt nem Reök István védelmében mondtuk el, csupán a helyzet összetettebb, reálisabb bemutatása volt szándékunkban, s ennek alapján értékelni egy ember tettet, magatartását.

S most térjünk vissza történetünkhöz: az asztalosság kezdetéhez!

Miska beleegyezése után Reök a szerződés után látott:

„Másnap . . . egy asztalosmester jött el hozzánk, akivel kitaníttatásom feltételeit kellett megbeszélni. Nagybátyám azt szerette volna, ha jobban bánjak velem, mint a többi inassal. Ami azt jelentette, hogy ne végezzek én is egy csomó olyan munkát, ami nem tartozik az asztalosmesterséghez, így például vízhordást, díznótetést és ehhez hasonlókat. Eltartásoméért Reök bácsi évente tizenkét forintot fizet és négy zsák búzát ráadásul. A kitaníttatás ideje három és fél év. Tíz éves múltam hat hónappal, amikor nagybátyám és Langi mester aláírták a szerződést. . .

A türelmetlenség láza gyötört, már alig vártam, hogy új, azaz első foglalkozásomat megkezdhessem. . .

Gyorsan kiruháztak. Szalmazsák volt a derékaljam, ehhez adtak párnát és pokrócot. Reök bácsitól megkaptam az ezüst evőeszközt, ami még apám hagyatékából maradt. Aztán Langi mesterhez vittek.”

*

Miska távozása egyben azt is jelenti, hogy ezután nem tudjuk életútját a Reökre vonatkozó levéltári dokumentumok feltáráásával követni – bár ilyen is alig-alig

akad. Az asztalosinas életének megrajzolásakor elsősorban Munkácsy önéletrajzára kell támaszkodnunk, amely azonban gazdag élményanyagot tartalmaz életének legszomorúbb időszakáról. Nem sokat fogunk hozzátenni ehhez az élményanyaghoz. Feladatunknak tartjuk viszont, hogy a szereplőket felfedjük, az eseményeket időrendbe helyezzük, s ezzel közelebb hozzuk a korhoz, hozzájáruljunk Munkácsy gyermekkorának pontosabb megismeréséhez.

Kezdjük mindjárt inaskodásának induló dátumával!

Munkácsy szerint tíz éves múlt hat hónappal, amikor Reök és Lángi a szerződést aláírták. Ez – nagyon pontosan számolva – 1854. augusztus 20-át jelenti. Ugyanakkor egy csabai céhtörténetíró a századfordulón még a következő adatot jegyezte ki a csabai asztalos céh könyvéből: „1855. évi január 6-án Lang György beszegődtette tanulóját Lieb Mihályt.”

A két adat között tehát négy és fél hónap különbség található. Meglehet, hogy a szerződés aláírása még nem jelentette az inaskodás azonnali megkezdését. Szokás volt ugyanis, hogy az inast próbaidőre vették fel, s csak néhány hónap elteltével jegyezték be hivatalosan is a céhkönyvbe. (Meggyőződésem, hogy Munkácsynál is így történt – maga is nyári hónapokra teszi első emlékeit, de tartjuk magunkat a hivatalos beíráshoz, s 1855-től számítjuk inaskodását.)

LANG GYÖRGY ASZTALOSMESTER

Így hívták Lángi uramat, Munkácsy mesterét. A magyar nyelv azonban nem szereti a sok mássalhangzót, s a mindennapi ejtésben kapott a végén még egy „i” hangot, – így maradt meg Munkácsy emlékezetében is. Munkácsy felfogadása-kor 40–41 éves volt, s a 60–70 tagot számláló csabai asztalos-, molnár- és pintércéh céhmestere 1854-től 1857-ig. (Majd újólá 1864–1866 között.) Mesterlevele szerint épület- és bútorasztalos. 1851-ben még csak egy legény és egy inas dolgozott műhelyében, de Miska idejében már 5 inas és 4–5 legény állott Lang uram és neje, Bajtsi Zsuzsanna asszony szolgálatára. Tehetős, tekintélyes ember volt tehát a csabai asztalosmesterek között. Tudását Munkácsy is elismerte:

„Meg kell említenem, hogy Langi mester a festő és mázoló nemes hivatást is betöltötte, mert az egész környéken nem akadt ilyen mesterember. Ő festette ki az összes útszéli kereszteteket és búcsújáróhelyeket, amelyek a városban és környékén voltak.”

Később még szemléletesebben mutatja be mesterét, akinek beképzeltségét talán a frissen kapott céhmesteri megbízatása is fokozta. Nagy hatalom volt ez abban az időben: személye sérthetetlen volt, aki a céhmestert megsérti, a céhet sérti meg, s a céhgyűlés keményen büntette.

„Langi uram alig nyúlt gyaluhoz – írja Munkácsy –. Azt hitte, hogy ő művész, akinek csak díszíteni szabad, s legnagyobb önmegelegedésre festette ki a parasztbútorokat változatos virágokkal és cifraságokkal. Büszkén hordta bútorait a vásárookra és mindig jó áron adott túl rajtuk. Nemesak fabútorokat tervezgetett, hanem kálváriákat is, meg bádog Krisztus-szobrokat, amelyeket aztán kiszínezett. Nálunk mindenfelé szembeötlik a hatalmas fakeresztre kifeszített Krisztus-szobor, ilyeneket készített Langi uram. Olyan büszke volt a munkájára, hogy ha hallott volna Memling-ről, annál is különbnek tartotta volna magát. – Én is csodáltam művészetét, s ha most meggondolom, nem minden ok nélkül.”

Ez mind, ami jót írhatott mesteréről Munkácsy, s ezt sem kevés iróniával. A többi mind lesújtó vélemény. Mert mesterségbeli tudása mellett hirtelen haragú, kegyetlenségig szigorú ember volt. Már a külseje sem valami biztató:

„Az arcát... habár a teliholdhoz hasonló ábrázatok általában nem ellenszenvensek, mégsem lehet elfelejteni. Két apró, szürke szem villog a szemöldöke alól, mely úgy néz ki, mintha moly rágta volna össze és a bőre csupa himlőhelyes. A szakállát egyszer egy héten – vasárnap – borotválja, a vöröses bajusz rövidre nyírott és a szája... Óh a szája...”

S az ellenszenves külső hasonló belsőt takart. Zsugoriságáról, kegyetlenségéről lesz még alkalmunk meggyőződni.

A ház, ahol Munkácsy három és fél évet eltöltött, nem volt messze Reök lakásától. A főtértől vezet ki az a hosszú főút – sarkán a nagyvendéglővel –, amelynek első keresztutcájában áll Lang uram háza.

„A ház, ahol megálltunk, csak abban különbözött a többi parasztháztól, hogy tisztább volt. Az utcára néző két ablak nagyobb volt a rendesnél és a zsalugáter zöldre volt festve.

Ahogy beléptünk az udvarra: fűrészelés, gyalulás, ácsolás és kopácsolás zaja fogadott, ami belevegyült a legények fütyülésébe és hangos nótázásába. Jókedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron köröskörül, a falnak támasztva deszkák sorakoztak, a földön farakások tornyosodtak, és frissen festett bútorarabok száradtak a napsugárban. Hosszú folyosó vezetett a műhelybe, mely tömve volt régi, javításra váró bútorokkal és festett ládákkal. Odébb bádogból való Krisztus-szobor állott, két keresztbe rakott gerendán, még festetlenül, Langi mester ecsetjére várva...

Különösen a Krisztus-szobor tetszett nekem, amely egyre fokozta képzelődésemet és meghatározatlan sejtéseket ébresztett fel bennem, amelyek elvarázsoltak az udvar szűk szögletéből, ki a nagyvilágba... Áhítattal bámultam a Krisztust

a kereszten s csak az izgatott, hogy mit jelentenek a tekervényes véres hurkák a szobor testén. Úgy hiszem, hogy Langi uram az Üdvözítő beleit akarta szemléltetni, ahogy a haláltusa szenvedéseiben rángatóznak . . . De ez sem tartott vissza attól, hogy a művet olyan büszkén bámuljam, mintha csak én alkottam volna. Boldogan és örömmel vettem tudomásul, ha vevő akadt, aki megvizsgálta és aztán magával vitte” – írja későbbi inaskorából Lang uram művészi fantáziájának alkotásairól.

De most még csak a kezdetén járt, a legelején:

„...a mester elénk jött és a műhelybe vezetett. Tágas helyiség volt, tömve bútorokkal, minden munkaasztal előtt hegymagasságig nőtt gyaluforgács és a legények gyalultak és fűrészelték. Nagybátyám egy pillantást vetett az egészre, aztán a mesterrel együtt félrevonultak, hogy utolsó kívánságait tolmácsolja. Az udvaron tőlem is elbúcsúzott. De csak akkor vettem észre bizonyosan, hogy ott maradok, mikor már az utcán volt és becsapódott mögöttem az ajtó.”

A KISINAS [1855–1856]

Az első nap mély emléket hagyott Munkácsyban, s teljes részletességgel leírja mindazt, amit látott, ami szokatlan és új volt számára.

„Tehát asztalos vagyok! Mikor egyedül maradtam, a mester újra a műhelybe vezetett. Mostantól kezdve ő parancsolt; mintha máris valami változást vehettem volna észre arcán, amint lassan és dőcögve ment; s ha nem kábított volna el a gyalulás öröme, bizonyára felismerhettem volna új mesterem elragadó jellemét. Legnagyobb örömömre azonnal ruhát cseréltem, azaz levettem cipőt, kabátot és mellényt, aztán felgyűrtem az ingem ujját és kék kötényt kötöttem magam elé, ahogy a műhelyben szokás volt . . .

Mihelyt átöltöztem, a mester a legények és inasok elé állított, akiknek engedelmeskednem kellett; a legényeknek azért, mert joguk van hozzá, hogy parancsoljanak, az inasoknak pedig azért, mert öregebb és régibb inasok voltak nálamnál. Mindnyájukra emlékszem, még most is látom őket; legkivált az öreg Jánost, akit németesen Johann-nak neveztek, ő érezte velem legelőször a tekintélyét. Megparancsolta, hogy enyvet melegítsek. Egyik inastársam – a bácsi gazdasszonyának fia – azonnal elvezetett a sötétkamrába, amely nem volt nagyobb egy négyzetméternél. Itt, mint valami Veszta-tűzhelyen, az enyves fazék alatt a hamuban

örökösen pislogott a parázs. Addig kellett fűjni, míg lángra nem kapott, és az enyv olvadni kezdett. Az első kísérletre örökké emlékszem, mert a szegény gyereknek óriási erővel kellett lángra kelteni a parazsat, hogy megértsem és megtanuljam én is. Végre felreppentek a szikrák és tovaszálltak a kéményen át, cikkcakkos vonalban szálltak, szálldogáltak a sötét háttérben, s végre eltűntek a levegőben. A tűz csak lassan gyulladt fel a hamu alatt, de hála a száraz gyaluforgácsnak, egy pillanat alatt magas lánggal égett. A fazék a háromlábú állványon megmelegedett és az enyv elolvadt. Mihelyt folyékonyvá változott, villával el kell kapni a fazekat és a legény urak elé lehet állítani.

Ez volt az első, amit megtanultam, s ez volt első tevékenységem ezen a pályán. Mennyivel szívesebben gyalultam volna szép, nagy gyalupadon! De meg kellett elégednem egy hosszúnyelű késsel, meg néhány centiméternyi apró deszkadarabbal, amelyből kis léceket hasítottam. Ez a foglalkozás már valamivel kedvemre valóbb volt, és egész délután hasítgattam az öreg Jánosnak a kis léceket. Az egész műhely ismerte a családomat és csodálkoztak, hogy közénk kerültem. Legelőször is megkérdték, hogy miért nem akarok tanulni. Mit válaszolhattam volna? Nem tudtam semmit sem szólni, és az egyik legény mondta helyettem...

– Buta ez ahhoz, hogy tanuljon!...

A másik hozzátette:

– Biztosan lusta, semmirekellő!...

Kicsit rosszul esett, mégis boldog voltam, hogy ott lehettem. Így vagdostam egész idő alatt a vékony fa-szögeket, ezzel múlt el az első nap. Hét óra után – forró nyár volt – egy kövér, hatalmas nő, aki úgy nézett ki, mint valami kétlábú tehén, odajött a folyosóra vezető üvegajtóhoz és tótul bekiabálta, hogy kész a vacsora! A legények, akik a mesterrel egy asztalnál ettek, azonnal abbahagyták a munkát, a gyalupadról felvették zsebkendőjüket, fésülködni kezdtek, sőt akadt olyan is, aki megmosakodott. A korsóból vizet vettek a szájukba és úgy spricceltek a kezükbe, mint valami csőből; aztán egyenként, méltóságteljesen vonultak ki a tornác végére, ahol a terített asztal várta őket. A majszter és majszterné már ünnepélyesen elhelyezkedtek. A négy legény helyet foglalt, jó étvágyat kívántak a házaspárnak, akik – gondolom, jó példával akarván előljárni – csak nagyon keveset vettek a tányérjukra. Majszterné asszonyosság folyton panaszkodott, hogy nagyon fáradt a munkától, majszter uram pedig rendesen attól félt, hogy megterheli a gyomrát az egyszerű ételektől. (Óh, igen, nagyon egyszerű ételek voltak!) Mihelyst azonban a legények felkeltek az asztaltól, titokzatos mozgolódást lehetett látni a tornác végében. A gyanús zaj elárulta, hogy új fogások kerülnek az asztalra, a kövér szolgáló könnyelmű pillanataiban kifecsegte, hogy zsíros, egyszerű ételek. Abban a korban éhesebb az ember, mint most és első nap, látva, hogy a legényeket asztalhoz hívják, türelmetlenül kérdeztem: – Hát velünk mi lesz?...

Éppen azon gondolkoztam, hogy miért nem engednek minket is oda ülni és vajjon mikor kapunk már enni, de nem sokáig törhettem a fejemet, egyszerre csak jött a kövér szolgáló az óriási mosogatódézsával – ha ez a szó nem tetszik, nevezük fazéknak – és oda állította a földre, az ajtó elé. Valósággal megrohanták, s pillanatok alatt üres lett. A hadművelet végrehajtásához a szolgáló kanalat adott. Első alkalommal meglepett a közös étkezésnek ez a módja. Félve húzódtam a fazék mellé, de csakhamar rájöttem, hogy itt nincs helye a szerénykedésnek. Öten voltunk a közös fazékhoz és ez volt a jelszó: – Kiki magának, az Úristen mindnyájunknak!

Láttam, hogy milyen villámgyorsan merítették társaim a kanalakat a piszkos, barna lébe és szédítő kapargálással keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán felvilágosítottak arról is, hogy nem szabad a fazék alján ülő komoly ételhez nyúlni és nem szabad véletlen kanalazással kihalászni a húsdarabokat, míg fel nem kanalaztuk a levest. Minden húst, ami napfényre kerül (akárcsak az iszapban ragadt halak, ha már a víz lehúzódott) becsületesen el kell osztani. Sajnos, nagyon sokszor történt meg velünk, hogy ilyen módon sem volt részünk valami szerencsés halászatban! Az elosztás kényes dolog volt, és feszült érdeklődéssel kísértük mindannyian. Aki osztott, az nem választhatott. Meg kellett neki elégednie azzal ami, utoljára maradt. Ezzel aztán kényszerítve volt, hogy pártatlanul végezze az elosztást. Mindez újdonságszámba ment előttem, mert ha odahaza nem is éltünk fejedelmileg, de mindig tisztán és bőségesen kaptam enni. Mikor láttam, hogy így kell enni, nem is mertem elővenni szépséges, ezüst evőeszközömet.

Az első estebéd más okból is emlékezetes maradt. Mi még ott ültünk a fazék körül, mikor a legények már felkeltek az asztaltól. Egyikőjük átugrotta a fazekat, mire a szolgáló elkezdett vihogni. Erre megfogdosta a cseléd lábaszárát és elszaladt, majd visszajött és leteperte a földre. Valóságos verekedés kezdődött, amely azután is gyakran megismétlődött a leány és a legények között. Ez volt a rendes szórakozásuk és – Istenem! – a mienk is. Mulatságos jelenet volt, ahogy a kövér szolgáló védekezett a legények támadásai ellen, bőségesen osztogatta a pofonokat, aztán a verekedés végén felkapta a fazekat meg a kanalakat és kipirulva, lihegve szaladt át a másik tornácra. Még most is hallom durva nevetését és a szitkokat, amelyeket nem is lehet kimondani. Aztán aludni mentünk.

Nyár volt és a majszter úrékon kívül mindnyájan a szabadban aludtunk. Ki az udvaron, ki a tornácon, kedvünk szerint, ahogy jön. Ez is tetszett nekem módfelelt. Ki-ki előhozta szalmazsákját és oda állította, ahová akarta. Az inasok szalmazsákjaikat rendszeren a tornácra rakták. Az első éjszaka nem is tudtam elaludni. Nagyon türelmetlenül vártam már a reggelt, amikor a műhelyben ismét megkezdődik a munka. A rövid éjszakai nyugvás szinte örökkévalóságnak tetszett. Minden pillanatban felköltöttem szomszédomat, hogy megkérdezzem, nincs-e még itt az öltözökös ideje? Végre dühös lett és olyan mérgesen mondta, hogy most is hallom:

– No iszen, nemsokára megcsömörlesz majd a felkeléstől! . . .

Újra elaludt, én meg szótlánul vártam a felkelő napot, amely végre is felragyogott. Alig virradt, nem nyugodtam tovább, nemsokára talpon voltam és csodálkozva néztem, hogy a többiek, a világosság dacára, milyen jóízűen alszanak. Végre, nagysokára, előkászálódott a szolgáló és hangosan elordította: – Chlapci horka! . . . Ez a két tót szó híven megmaradt az emlékezetemben. Annyit jelent: – Fiúk, felkelni! . . .

Öt óra volt. A borzas fejek rögtön előbújtak a pokróc alól. Tulajdonosaik ásítoznak, nyújtózkodnak, végre feltápáskodnak a földről. Ki-ki összeszedi ágyne-műjét, s beviszi a hálószobába, amelyről nemsokára még mesélni fogok.”

Említettük már, hogy a céhkönyvek bizonyossága szerint Munkácsy 1855 januárjában került Lang-hoz. Az udvaron alvó s tettvágytól fűtött első nap leírása nem illik ebbe az időpontba. S mire ez az esemény lejátszódhatott volna – 1855 nyarán –, alaposan megcsappanhatott munkavágya.

Aztán következett a napi robot, közte az asztalosság legunalmasabb munkája, a festéktörés.

„A háziúr csak hét óra után vonult be közénk és szokása szerint csípőre tett kézzel, kidüllesztett hassal megállt a műhely közepén és méltósággal körülnézett a birodalmában. Meg volt elégedve a fa-szögekkel, de más munkát adott. Elvezetett a sötét sarokba, ahol egy asztal tetején négyszögletes márványtábla állott, a polcra leemelt egy papiros-zacskót s ami benne volt, elibém öntötte a márványlapra. Festépor volt, szétszórta, olajat öntött hozzá és megmutatta, hogy hogyan kell festéket keverni. Aztán rám bízta, hogy folytassam. Eleinte nagyon tetszett az új szórakozás, pedig ez lett később legszomorúbb szenvedéseim egyike. Alig telt belé egy fél óra, tetőtől talpig zöldes színű lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék mindenféle folyton le akart csöpögni a márványról és legnagyobb rémületemre nem tudtam visszaterelni a középre. Egyre csak igyekeztem és pancsoltam a ragadós masszában, amely már untatott. Ehhez járult a legények megbízása, amit ugyan szívesen vállaltam, mert némi változatosságot jelentett. De a festéktörést folytatni kellett másnap is, sőt harmadnap is, minden reggel előlről kezdődött az egész.

Nemsokára beletanultam, s már úgy együvé tudtam terelni a márványlap közepén az egész masszát, hogy nem csurgott le soha. De mind kevésbé és kevésbé tudtam magam túrtörtetni amiatt, hogy egész nap a márványlap körül álldogáljak, s azt az utálatos pépet keverjem, edényekbe öntsem, mialatt a többiek vidáman gyalulnak és fűrészelnek. Néhány nap múlva már nem bírtam az ellenszenves nehéz munkát, és könnyek törtek elő a szememből. A majster hozzám jött és rám támadt, hogy mi bajom van: – Hát téged mi szomorított el?

– Nem akarok több festéket törni – mondtam.

– Micsoda? Te ostoba! Nem akarod tovább a festéket törni? Hát mit akarsz

tulajdonképpen? Azt hiszed, hogy ingyen tartalak el? Várj csak, majd szólok a nagybátyádnak!

Újra nekiálltam hát a festékrörésnek, s most a feketére került a sor, jó sok fekete festékre! Néha-néha könnyeim is leperegtek az olajos tábla fölé, de csak forgattam megadással a sulykot, mint egykor Sámson a malomkövet. Mondanom sem kell ugy-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam koránkeléssel a társaimat!”

A festéktörés sok keserű napot okozott még életében.

„Mikor megláttam, hogy papírzacskókkal és az olajos bődönnel közeledik – elfogott a félelem, mert tudtam, hogy festéktörés következik. Sürgős mázoló-munka volt, szigorú utasításokat adott – és Miskából megint Sámson lett, aki szünet nélkül forgatja a malomkövet. A festéktörést a lehető legunalmasabb foglalkozásnak tartottam a világon.”

Természetesen más munkája is akadt a fiatal inasnak.

„Enyvet olvastottam és ehhez hasonlókat végeztettek velem, s minden változatoságnak végtelenül megörültem. Egy napon az öreg János abban a megtiszteltetésben részesített, hogy megkért, fogjam meg a fűrész másik végét, aztán együtt fűrészeltünk le asztalláb nagyságú darabokat. Ezt a tisztséget mindig irigyeltem a többi inasoktól, akiket János felszólított és most boldognak éreztem magam. Csakhogy még kicsi voltam és gyenge, nem valami jól ment a munka, s minden pillanatban attól féltem, hogy le kell köszönnöm e tisztségről. Szerencsére az öreg jóindulatú volt és türelmes és nemsokára meg is tanultam a dolgot. Később aztán szabadkezet kaptam a műhelyben, gyalultam, fűrészeltam, három hónap múlva pedig egyes-egyedül elkészítettem egy asztalt. Ami a formát és a minőséget illeti, nem volt éppen mestermunka – hiszen ez természetes is – de mégis asztal volt, négy lábon álló, fiókos, tetejes asztal. Nagyon büszke voltam a munkámra és eldicsekedtem vele Vidovszkiéknak.”

Így teltek a hétköznapok. A mostoha körülmények megtanították, hogy apró dolgoknak is örülni tudjon: „...nem sok kellett hozzá, hogy én se legyek mindig elkeseredve. Elég volt ehhez, hogy a majszterné nagyobb fazékban küldjön ebédet, s már valósággal boldog voltam. Szombat este például rendszerint nudlis-tésztát kaptam, amit én – hacsak nem volt egészen elrontva – nagyon szerettem. A nudlis-tészta miatt aztán egész héten át türelmetlenül vártam a szombatot, pedig az nagy kellemetlenséget hozott magával: a műhelyt kellett rendbehozni, jól kitakarítani, felmosni, késő este lett, mire ágyba kerültünk. Másnap, vasárnap, aztán kipihenhattük magunkat.”

Vasárnapja – úgy látszik – szabad volt. Vidovszkyné azzal búcsúzott tőle, hogy a vasárnapokat azért ezután is náluk töltsse. Munkácsy évtizedek múlva is meghatottan ír a Vidovszky-házról s Vidovszkyné szerető gondoskodásáról: „Isten áldja meg a jóságát. Mennyi örömet és vigaszt jelentett nekem az ő szívbeli szeretete! ... Milyen barátságos ház volt az ... Vasárnap az uradalmi tiszték – így

nevezték őket – bejártak hozzájuk a városba, vendégségbe. Néha, ha jól emlékszem, huszonöt-harminc ember ült az asztalnál. Nagybátyámmal rendszerint csak ott találkoztam. Amióta Langi mesterhez kerültem, nem voltam nála látogatásban . . . Ferencsel egész nap rajzolgattunk a kerek asztalnál, s én eközben elfelejtettem egész heti nyomorúságomat.” Aztán Feri is elkerül a háztól, de Miska ezután is Vidovszkyéknál tölti vasárnapjait: „az asztalnál várt a rendes helyem és a terítékem, s nagybátyám – aki csak vasárnap jött be a tanyájáról a városba – szintén ott volt.”

Meglepő az a nemtörődömség, melyet Reök tanúsított Miska iránt. Lett volna alkalma, hogy egyszer-egyszer kihívja vasárnap a tanyára, de Miska csak másfél év múlva látogatja meg, akkor is majdnem visszazavarja. Nyomós oka volt ennek a magatartásának! Csökönyössége, rögeszmévé vált rossz véleménye a fiúról? Vagy más? A már idézett Fábry Sándor szerint a fiatalasszony nem tűrte a háznál Miskát. Az *Emlékeimből* nem ez derül ki. Sőt Munkácsy mindkét szökésekor „Mari néni” az, aki igyekszik elsimítani az ügyet, lehetővé tenni Miska maradását.

Nem hívja sem Reök, sem Mari néni a tanyára, hogy éreztesse hozzátartozásukat. Helyette Vidovszkyékhoz jár minden vasárnap.

„A rövid vasárnap természetesen csak szomorúbbá és elviselhetetlenebbé tette a hosszú hétköznapiakat. Társaim irigyeltek és nagyon haragudtak rám, hogy Vidovszkiékkel jó barátságban vagyok, legfőképp pedig Langi uram, akít csak mint valami alárendelt idegent kezeltek Vidovszkiék. Ha náluk dolgoztunk, akkor a jó aszony mindig asztalukhoz hívott, s akármilyen piszkos is voltam, együtt ettem a gyerekekkel. Ha tudta volna, hogy utólag mindannyiszor meglakolok ezért! . . .

Munkácsy maga is többször leírta, hogy nem a munka miatt borzadt az asztalosságától. Az igazi asztalosmunkát szerette: „Mikor először kaptam kézhez a gyulát, . . . munka közben boldogan vettem lélegzetet és úgy éreztem, testem-lelkem újraéled, mialatt kis szögeket faragok a fából, akárcsak valami mesterművet teremtenék.” Ilyen megnyilatkozását máshol is találunk.

Mestere, a környezet magatartása, a kisinasnak kijutó rabszolgaélet tette elviselhetlenné helyzetét:

„Nem akarom magamat olyan színben feltüntetni, mintha mindig ártatlan áldozat lettem volna, aki csak a rövidebbet húzza, általában sorsom éppen olyan volt, mint a többi inasé. Tudja mindenki, hogy az inaskodás nem a legnagyobb gyönyörűség. Én azonfelül érzékenyebb is voltam, mint a többiek, hiszen nagyon fiatal voltam még, s nem olyan környezetben nőttem fel, mint inas-társaim. Mikor visszaemlékezem régebbi életemre, nagyon szomorú perceket éltem át, amit még kellemetlenebbé tett társaim irigykedése.”

Munkácsy ezekben a sorokban az asztalosévek szenvedéseinek kulcsát adja.

Ugyanezek az élmények másokból esetleg nem váltottak ki ennyi keserűséget. Aki megszokta az élet keményebb, durvább oldalát, az könnyebben is viseli el azokat. Munkácsy más környezetben nőtt fel, más igényeket szokott meg, így nehezebben tűrte az igénytelen körülményeket.

Másrészt Munkácsy másképp fogta fel a világot is. Nemcsak azért, mert fiatalabb volt – mint írja –, hanem mert a művészlélek érzékenysége a gyermekben is megnyilvánult már. Ami „jó hecc” lehetett társainak, számára megalázó tett, szenvedés volt, az asztalosmunka fantáziátlan, monoton részét mások természetesen vehették, őbenne keserűséget váltott ki.

Idézzünk ezekből a keserű emlékekből! Mindenekelőtt az öreg Jánossal történt csereberéjét, annál is inkább, mert a legények között ez bánt vele a „legjobban”:

„Valahányszor Vidovszkiéktől estefelé visszatértem a műhelybe, mind kevésbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, melyet hajdan elképzelttem. A jó ebéd és vacsora után hozzá se nyúltam a fazékhoz, amit a kövér Ancsa, azaz Anna a földre helyezett. A jóságos Vidovszkiné sohasem engedett el üres kézzel, így le tudtam csillapítani társaim féltékenységét, amit az keltett fel bennük, hogy Vidovszkiék pártfogoltja voltam: megosztottam velük, amit kaptam.

Egy napon egész kalácsot és sok gyönyörű almát kaptam. Hogy eloszthassam, szükségem volt ezüst evőeszközökre. Ahogy előszedtem, meglátja az öreg János és kérdőn mutat a szép holmi felé:

– Hát ez mi? . . .

Büszkén mutattam meg neki kincseimet. Megnézte és így szólt:

– Semmi szükséged itt erre a holmira, nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi forintosat. Nem a pénz kedvéért, inkább, hogy szolgálatára álljak, átadtam neki az evőeszközt, tokkal együtt és senki ne kérdezze, hogy joggal meg voltam-e elégedve a vásárral? Örültem az ezüstpénznek és boldogan aludtam el. Másnap az öreg János meggondolta a dolgot: Nem is volna olyan rossz, ha a pénzt is visszakapná, meg az evőeszköz is az övé maradna!

Hogy tervét végrehajthassa, reggelizés közben egy piros, nyakba való kendőt szedett elő a ládájából.

– Mit szólsz hozzá? Ugye gyönyörű? – kérdezte.

– Igen – válaszoltam ragyogó arccal.

– Rendben van. Neked adom azért a pénzért, amit tegnap kaptál . . .

Így lett az övé az evőeszköz is meg a tallér is. Legközelebbi vasárnapon nyakamba csavartam a piros kendőt, a két vége szabadon lógott a mellemen és büszkén siettem Vidovszkiékhoz. Éppen ott volt nagybátyám is. A kendő általános feltűnést keltett.

– Miféle holmi az? Kitől kaptad?

– Nem kaptam. Vettem . . . – feleltem.

– Honnan szerezted a pénzt?

Elmeséltem, hogy mi történt. Nagybátyám rendkívüli módon felháborodott és az üzletre verést kaptam ráadásnak...

Azóta is sokat gondolok az evőeszközre..."

Az inastársak irigykedésének nemcsak Vidovszkyék barátsága volt az oka. Lang György két inasa iskolába járt vasárnap, Miska helyette Vidovszkyéknál ette a jó falatokat. Neki nem kellett iskolába járni: vagy mert már túl volt a vasárnapi iskola követelményein, vagy mert mint katolikust nem kötelezhették az evangélikus iskola látogatására. Hát lehetett nem irigyelni?

Meg a mester is „kivételezett” vele.

Reök szerződésben kötötte ki, milyen munkákat nem végezhet Miska. „A bácsi azt akarta, hogy valamivel elnézőbben bánjanak velem, mint a többi inassal, s csak műhelymunkát végezzek, mert komoly, derék mesterembert akart belőlem nevelni, amihez Langi uram tanítása csak az előzetes iskola. Még fiatalnak tartott ahhoz, hogy idegen, nagy városba kerüljek. Langi uram azonban – úgy látszik – elfelejtette a kikötéseket, csak egyet tartott észben, hogy nekem nem muszáj a városból vizet hordani. Mert a házban nem volt ivóvíz és messzire kellett menni érte. Egész Csabán csak három vagy négy kút volt és a legtöbb család a Körösből merítette a vizet. Ez a foglalkozás azonban egy cseppet se lett volna lealázóbb és kellemetlenebb azoknál, amelyeket a műhelymunkán kívül végeztem. Sajnos, a szerződésbe szóról szóra be volt írva, hogy vizet hordanom nem szabad, pedig ez nem is esett volna nehezemre, sőt örömet szerzett volna. A kútnál találkozott az egész város ifjúsága, s változatos kerülő utakon lehetett oda szórakozva elsétálni. Ha sokáig tartott a vízfordás, mindig előállhattam volna a kifogással, hogy a várakozástól nem lehetett mindjárt a kúthoz férni. Ez bizony sokszor így is volt. De a várakozás nem volt unalmas, különösen jó időben nem.

Egyébként a vízfordástól eltekintve, minden, de mindennemű munkát végeztem. Bútorokkal megrakott talicskát toltam és a fejem tetején nehéz asztalokat cipeltem, amelyek majd agyon nyomtak, télen és nyáron át, sárban és porban, harminc fokos hidegben és harminc fokos melegben egyaránt. De főként festéket törtem irgalmatlanul, mert sok festék kellett az utcaajtók és ablakok festéséhez, meg a templomudvaron korhadó fakeresztek bemázolásához. Amit legjobban szerettem volna: az asztalosmunkát, ahhoz alig jutottam. Valóságos ünnepnap volt, ha megengedték, hogy a legegyszerűbb parasztbútort elkészítsem. Gyalultam a deszkákat és a fehér deszkák úgy csábítottak! Nem tudtam ellenállni a kísértésnek és telerajoltam a deszkákat különböző alakokkal, de gyorsan le is gyalultam mindent. Hányszor hajoltam boldogan a deszkák fölé és hányszor próbálkoztam szenvedelmesen ilyen haszontalan kísérletezéssel, mert a durva ács-ceruza nem akart kellően engedelmeskedni! Rajzolgatás közben mindent elfelejtettem, nem láttam és nem hallottam semmit, álmodozásomban egyszerre csak a majsz-

ter oldalba vág és visszataszít a valóságba. Macskaléptekkel, nesztelenül került mindig a hátam mögé.”

Miska különös szenvedélye is szállka lehetett társai szemében. Ő maga nem említi ugyan, de más forrásokból ismerjük, hogy a műhelyben gúnyolták érte.

S hogy társai valóban úgy érezték, a mester kivételez vele, ennek bizonyítására megszólaltatunk majd egy asztalosinast, aki később került Munkácsy mellé.

Az első évhez még egy emléke fűződik Munkácsynak. Igaz, ő asztalossága végén említi a nagy kolerát, de mivel bizonyíthatóan 1855-ben volt, előre kell hoznunk ezzel kapcsolatos élményeit.

A középkor félelmetes járványai közül a fekete himlő és a pestis után harmadik változatként jelentkezett a kolera. Utoljára 1849-ben tombolt az országban, amikor a hadiesemények következtében terjedt el, s különösen nagy pusztítást végzett a cári seregben és annak útvonalán – így Békésben is.

Hat év múlva, 1855-ben már ismét rettegésben tartotta a vidéket. Július 23-án egy hároméves kislány halálához jegyezték be először a csabai evangélikus egyház anyakönyvébe a rettegett szót: „cholera”. Augusztus elejéig napi négy-öt áldozatot szedett, de augusztus 7-én elemi erővel tört ki: 16 halott. Másnap 19, majd 11, 15 és így tovább.

Munkácsy így emlékezik vissza önéletrajzában erre a szomorú időszakra: „Az asztalosműhelyből koporsógyár lett. Alig győztük a sok munkát, s heteken át csak koporsót ácsoltunk. Már irtóztam a nádvesszőtől, amit behoztak a műhelybe, hogy a halott hosszát jelezzék vele.”

A járvány ellen az egészségügyi szabályok szigorú betartása nyújtott némi védelmet. Különösen veszélyes volt a mosatlan gyümölcs fogyasztása. Nyilvánvaló, hogy a kolera elsősorban a szegények és a gyermekek közül szedte áldozatait, akik kevésbé tartották, tarthatták be az óvintézkedéseket, s a gyermekek közt Munkácsy sem volt kivétel: „A kolera nem gátolt meg abban, hogy valahányszor Vidovszkyék kertjébe mentem: megrakjam zsebeimet éretlen, zöld almával. Rögtön megzabáltam a gyümölcsöt, aztán féltem, reszkettem, hogy beteg leszek, és mindig megfogadtam, hogy soha többé nem csinállok ilyen bolondságot...”

Szerencséje volt. A koporsót rendelő hozzátartozók mindennapi látogatása, az éretlen gyümölcs fogyasztása ellenére is betegség nélkül vészelte át a szörnyű járványt. S ha a vész augusztus második felében alább hagyott is, még szeptemberben is naponta szedte áldozatait. Végül szeptember 26-án jegyezték be az utolsó kolerás halottat. Két hosszú hónap telt el, mire az emberek fellélegezhetek: megmenekültek, életben maradtak. „Végre az idő mindent elvitt... a kolerát is” – fejezi be Munkácsy is a szomorú időszak leírását. A történetíró 3–400-ra teszi az áldozatok számát.

Elmúlt a nyár. Éjszakára beszorultak a hálókamrába, melynek leírását olvasva a dickensi nyomortanyák embertelen világa jut eszünkbe:

„A mi éjszakáink azonban sohasem lettek hosszabbak, mert télen, nyáron öt órákor keltünk; Anca nem kegyelmezett és nem engedett egy percet sem. A »Chlapci horka« minden reggel kíméletlenül felharsant, mint az ítélő bíró szava. Milyen nehezen ugrottam ki a jó – majdnem azt mondtam: a jó »ágyból« –, mert nagyon szerettem ezt a kemény deszkára vetett, gömbölyű szalmazsákot, amelyen kettesével feküdtünk. Nyolcan-kilencen aludtunk a két méter széles és négy méter hosszú hálókamrában, aszerint, hogy hány legényt tartott a majszter úr.

A legényeken és inasokon kívül a szűk ketrecnek volt még egy állandó lakója, aki csak nagyon ritkán hagyta el az ágyat, hogy öreg kutya módjára a napon süt-kérezzék. A majszter apjára gondolok, szegény, öreg ember, valamikor cipész volt, s az idő, meg a betegség tehetetlenné, munkaképtelenné nyomorította. Az ágyban köpködött és köhécsejt éjjel-nappal, úgy nézett ki körülötte, mint valami mocsár, s mikor felkeltünk, állandóan kerülgetni kellett, hogy bele ne lépjünk valamibe. Mégis jó dolog volt az a pipa! Ha jól meggondolom, nagyon sajnálom, hogy nem szeretek dohányozni. Mert ha már minden földi öröm búcsút vett tőlünk és a szív kihűlt, mint az öreg, használt urna, amely a hamu melegét sem tartja és már az emlék is mind elszállott és minden vágyakozás kihalt, ha az ember azt érzi, hogy elhagyatott, mint a vén lump a kocsmasarokban, ha minden érzés elmúlt és a saját nyomorúságunk sem gyötör, – a pipás embernek megmaradt egyetlen vigasztalása, a hú barát nő, aki nem hidegül el az utolsó pillanatban sem: a pipa!

A boldogtalan öregnek is ez volt egyetlen szórakozása. Isten bocsássa meg neki, nemcsak nappal, de egész éjszaka is pipázott. Látom reszkető, szikkadt kezét, ahogy szorongatja a rövidszárú pipát és szívja még akkor is, mikor már rég kialudt: olyan volt, mint a csecsemő, akit holt anyja emlőjétől sem lehet elszakítani. Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba fulladó hangon, mikor nem kapott dohányt. Egyszer egy cseléd – szokás szerint – bevitte neki az ebédet az ágyba. A tálcán, a leveses tányér mellett, egy másik tányérban, vágott parasztdohány volt, majdnem úgy nézett ki, mint a nudlis-tészta. Evés után az öreg meg akarta tömni a pipáját és keservesen panaszkodott, hogy nincs dohányja.

– Apóka, hiszen hoztam be dohányt – mondta neki a lány. – Hová tette? . . .

Össze-vissza kerestéltek, de a tányéron alig maradt egy-két morzsa a dohányból. Apóka bizony tényleg nudlinak nézte a dohányt és jóízűen megette; csak éppen száraznak találta egy kicsit.”

Megfigyelhetjük, hogy Munkácsy önéletrajzának nem egy részletéből kiérezhető a festő látásmódja. Szinte érezzük, hogy akkor is fest, amikor emlékeit írja le. Gyermekkori élményei sokáig elkísérték, s jó néhány képének lettek ihletői.

Nos, ebből a nyomortanyából, ebből a dickensi világból, tizenöt év múlva világhírű festmény lesz: az Ásító inas.

*

1855 vagy 1856 teléhez fűződik Munkácsy asztalosságának egyik legszomorúbb emléke, a temetőkert festése.

„... egy kegyetlen téli napon – nem is tudom már hány fok hidegben – a csabai temetőben sírkerítést kellett festenem. Fagyott, havazott és hideg szél fújdogált körülöttem. Egy lélek se mozdult ki a házból, üres és elhagyott volt a téli táj. A nagy, fehér mezőn apró kereszték szóródtak el, jobbra és balra hajladoztak az egyszerű sírjelek, amelyek az elmúlást hirdették. Néhány jobban gondozott sír az emberi kegyeletre emlékeztetett, néhány kőemlék a sírontúli egyenlőtlenség ellen tiltakozott. A szomorúfűz panaszosan lehajló ága a sírok fölé borult, majdnem nyögve a súlyos hótakaró alatt, amelyből a kóbor varjak szárnycsattogása leszórt egy keveset. A temető közepén nagy feszület állott, mintha Krisztus kiterjesztett karjai az emberiséget oltalmaznák, vagy vigasztalni akarnák a nyomorúságban – de hasztalanul!...

Elszorult a szívem. Szinte reszkettem a hidegtől és a félelemtől. Olyan elhagyatottan éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, aki életben van a kihalt világon. De a munka sürgetett, az ecset már kiesett a kezemből és a hóból kellett kikaparnom. Szomorúan bámultam a zöldremázolt rácsos-kerítést, amely itt-ott élesen kivirított a nagy fehérségből. Mindenki tudja, hogy milyen rettenetes érzés ez a halotti csend, milyen borzasztó nyomással nehezedik az emberre, s a legcsekélyebb zaj, ahelyett, hogy megnyugtatna, még jobban elrémít. A félelem egyre nőtt, növekedett. Léptek ropogását hallottam a hóban, ijedten néztem hátra, hát a sírásó jött felém. Egy pillantást vetett a munkámra és megszólalt:

– Jó nehéz munkába fogtál, öcsém. Gyere be hozzám egy kicsit melegedni...

Örömmel szedtem össze festékes bögréimet és boldogan mentem vele. Kis kunyhóban lakott, kétszáz lépésnyire a síroktól. Leírhatatlanul jól esett az a barátságos meleg, amely a nyomorúságos viskóban fogadott. – Ki tudja boldog-e ez az ember? – gondoltam magamban. Mindenesetre irígylésre méltó, hiszen kényelmes otthona van. Az arcom és az ujjam már félig megfagyott, mintha újra éledtem volna a barátságos szegénységben. Annyi gyereke volt, mint a rosta lika, a bölcsőben aludtak, a mestergerendán lógtak és az asztaltetején, a padon, a földön, mindenfelé, ahová csak néztem: gyerek, gyerek, gyerek... A boglyas kemence olyan nagy volt, mint a fél szoba és a padkán bundás kutya szunnyadt. Ásók és lapátok voltak a sarokba támasztva. Minden, minden nagyon tetszett, s nem tudtam rászánni magam, hogy elmenjek. Az asszony kérdezgetni kezdett, s nagyon meg volt lepve, mikor elmondtam neki, hogy Reökék és Steinerék rokona vagyok...

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést, s egy jó karaj friss kenyeret szegett belőle, ami éppen most sült ki a kemencében. Most már értettem, hogy a kenyérsütés miatt van ilyen meleg a szobában, s megfájdult belé a fejem. Megettem a kenyeret, megköszöntem és elbúcsúztam a derék emberektől. Ahogy elmen-

tem, már sötétedni kezdett. Az ég alja sárga lett és az egész környék abba a mélabús ködbe burkolózott, amely a sík, csendes puszták sajátos hangulata. Valósággal borzongva vágtattam a sírok között, a temetőkert kijárata felé. Nem néztem hátra, mert féltem, hogy a halottak utánam kiabálnak, s mintha a feszületen azért táruult volna szét a két kar, hogy hívjon, csalogasson: – Jöjj!... Jöjj!...

Most már szaladtam. A szél fütüürészett és a szemem tele lett könnyel. Mikor először lopva hátrapillantottam, a temető ködbe borult, s csak a Krisztus-szobor emelkedett ki hívogató két karjával a homályból.

– Jöjj!... Jöjj!...

Csak akkor nyugodtam meg egy kicsit, mikor már kértem az országútra, s egy szénásszekérrel találkoztam, amelyet két ökör vontatott. A szekér mellett parasztok lépkedtek, a szájukban füstölgő pipával. Hozzájuk csatlakoztam, s mire a csabai útkereszteződéshez értünk, már korom sötétség lett.

A műhelyben vidám munka folyt, azaz a legények vidáman fütüülgettek és danolásztak. Időről-időre abbamaradt a munka, beszélgettek, vitatkoztak, pipára gyújtottak, vagy szitkozódtak, okkal, vagy ok nélkül. Mihelyst beléptem, rögtön megparancsolták, hogy enyvvet melegítsek. Legalább én is melegedtem. Hiszen nem is emlékszem vissza, hogy egész életemben valaha jobban fáztam volna, mint ezen az estén. Végre Anca is megjelent az ajtóban; most még nagyobb szeretettel örültem neki, mint máskor.

Langi uram imádta a sonkát és a kolbászt, és sok disznót hizlalt. Öt-hat koca rőfögött állandóan az istállójában s napról napra meglelégedéssel nézte, hogy mennyit híznak. De a magyar disznó sonkája csak akkor finom, ha nagyon jól táplálják az állatokat. A disznók meg is követelik a jó moslékot, különösen, ha olyan arisztokratikus hajlamúak, mint a Langi uramé!... Legjobban szeretik a kukoricát. A majszter annyira a kedvükben járt, hogy megkímélte a disznókat a kukoricacsutka ropogtatásától, s az inasokkal morzsoltatta le a szemeket. A hizlalás ideje alatt, a kemence mellett, már minden este várt ránk szakajtószámra a kukorica, s ez barátságossá varázsolta a téli estéket. A hosszú-hosszú esték kukoricamorzsolással teltek el, néha éjfélig is elszórakoztunk a testet-lelket üdítő munkával.

De vissza akarok térni arra az estére, mikor a temetőből hazajöttem. A disznókat még nem hizlalták, nem volt kukorica morzsolás, s azt reméltem, hogy vacsora után az édes álom azonnal elringat lágy karjaiban. Mihelyst megvacsoráztunk, aludni mentem, a többiek pedig az izzó kályha köré telepedtek. Már félig aludtam, mikor éreztem, hogy hálótársam végigmászik a fejemen és a mellemen, ahogy elfoglalta mellettem a helyét. Mint a heringek a sóshordóban, olyan sűrűn feküdtünk a hálókamrában mi is. Alig hunytam le a szememet, valaki kopogott az üvegajtón. Félálomban láttam, hogy az ajtónyílásban megjelenik Langi mester, s egy szál gyertyával világít magának. A gyertya lángja táncolva lobogott az erős

huzatban. Majszter uram lengő nádveszőt tartott a kezében. A kísérteties világításnál, kezében a magasba emelt vesszővel úgy nézett ki, mint valami éjjeli szellem. Legszívesebben elbújtam volna, de hová? A takaró alá? Már késő. Hálótársam gyorsan lerúgta magáról a pokrócot, s egyúttal rólam is. A beáradó friss levegő valahogy kiverte az álmat a szememből. Majszter uram már eltávozott, de én még mindig láttam a lengő nádszálat. Olyan nádszál volt, amilyent már említettem. A halott hosszát mérték meg vele. Mindnyájan felkeltünk és nekiláttunk a munkának, hogy megcsináljuk a koporsót. Két legény és az inasok reggeli három óráig dolgoztak, amíg elkészült. Nem panaszkodom, de nagyon boldogtalan voltam egész éjszaka, pedig gyalulhattam, fűrészelhettem kedvemre... Ne higye senki, hogy másnap reggel ilyenkor csak egy órával is tovább alhattunk! A rendes időben, pontban ötkor felhangzott Ancsa ébresztése:

– Chlapci horka!

És az éjszakai sötétségben már megkezdődött a nappal...

Reggeli után Langi uram megparancsolta, hogy ismét menjek a temetőbe a rácsokat festeni. De mekkora volt a lompos medve csodálkozása, mikor kerekem megtagadtam az utasítását! Ragaszkodott a parancs teljesítéséhez, s a tekintélye megóvásának kedvéért elkezdett ütni, verni, persze már nem először. De a kis Miska inas ezúttal makacsul tartotta magát, s mennél inkább páholták, annál keményebben ismételte: Nem... nem!...

Valósággal üvöltöztem fájdalomban és bosszúságomban. Sohasem felejtem el a fejét: egyre dühösebb lett, s kékes ajkát harapdálta, meg vicsorgatta rám csúnya, sárga fogait.

– Hát nem mégy?...

– Nem, nem, nem. Nem akarok... Megyek a nagybácsihoz és mindent megmondok neki!

Langi előlről kezdte az egészet, s most már nadrágszíjjal ütött. A műhelyben borzadva nézték sorsomat, az inasok szűköltek, mint a kutyák, mikor menekülni szeretnének, ha a veszélyt érzik maguk körül. A legények is odajöttek, s én csak ordítottam: – Nem, nem, nem!... Majszterné asszonyság berohant a műhelybe, nekiesett az urának, hogy visszatartsa. De az ellökte magától a feleségét, s újra ütni kezdett. A legények szerencsémre kicibáltak a karjaiból, mert már ők sem tudták tovább nézni a vad dühöngést. Mikor a majszter egy kicsit megnyugodott, újra felém fordult:

– Mi bajod van a temetővel? Miért nem engedelmeskedel a parancsnak?...

– Félek egyedül kimenni és nagyon fázom...

És újra tiltakoztam:

– Nem megyek... Nem és nem!...

Látta, hogy úgysem tehet semmit, nem tud rámparancsolni, és megfenyegetett, hogy bepanaszol a nagybátyámnak. De nem szólt a bácsimnak ő sem, és én

sem dicsekedtem el, hogy mit kaptam. Nem voltam benne biztos, hogy mit szól Reök bácsi az engedetlenségemhez... Különben sem tudtam volna a mázolás befűjezni, úgy helyben hagyott Langi. Nyolc napig tartott, míg meggyógyultam. A műhelyben azalatt megvitatták az esetet, s nekem adtak igazat:

– Jól tetted – mondták az inasok. – Ne használjon ki bennünket mindenre. Nem muszáj ezer dolgot elvégezni! . . .

A majszterné is mellettem foglalt állást. Azon a napon, mikor a műhelyben eddig példátlan eset megtörtént: elhívott a konyhába és vajaskenyeret adott. Most sem értem, hogy miért volt olyan barátságos és jóindulatú? Talán félt, hogy elárulom nagybátyámnak az ura gonoszágát . . .

Így élt akkoriban a kis asztalos-inas.”

Hol volt ennek a szomorúan végződő történetnek a színhelye? Beesteledett, mire a város közepébe ért, az útkereszteződéshez, így távol kell keresnünk. A Krisztus-szobor a római katolikus temetőhöz vezet bennünket, s így találunk rá a Szarvasi út mentén levő temetőben. A szobrot ugyan azóta felújították, de a hatalmas temetőkert ma is nyomasztó méretű, akkor még szántóföldek is övezték a túloldalát. A piciny csőzház bizony százados épületnek látszik, talán ez adott helyet Munkácsynak azon a szomorú napon.

*

1856 őszén jó néhány változás történt az asztalosműhelyben. Mindenekelőtt tágabb lett a hálókamra: meghalt apó.

„Az első tél vége felé nagyon legyöngült és állandóan nyögdécselt, ami persze nem tetszett a lakótársaknak. A legények panaszkodni kezdtek és nem akartak tovább egy szobában aludni vele. A majszter megnyugtatta őket, hogy majd szépen rendbehozatja és kitakaríttatja a szobát – hiszen úgy sem tart sokáig! De a jó öreg görcsösen ragaszkodott a pipához és amire türelmetlenül vártak, csak nem következett be. Míg végre egy éjszaka erős, szaggatott fuldoklás ébresztett fel bennünket, s egy mély, hosszú sóhajtás után – apóka meghalt. Észrevettük és mindnyájan kiugrottunk az ágyból, én természetesen legelsőnek, mert nagyon megijedtem. Meggyújtottuk a lámpát, s csakugyan ott feküdt, megmerevedve, elnyúlva a csupasz ágyon. Azonnal értesítettük a fiát, aki szokott nyugalmával cammogott a holttesthez. Azt hiszem, magában ezt gondolhatta: »Végre, csak-hogy bekövetkezett! . . .«

– A halottal a szokásos gondossággal bántak el, és megkezdődött a koporsó ácsolása. A koporsó! . . . Nem ez volt az első eset, hogy koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugalmunkat. A jó csabai polgárok nem tisztelik az élők éjszakai pihenését. Ha valaki elalszik közülök, hozzátartozói azonnal az asztalozhoz rohannak, éjjel, nappal, későn, korán, az egyre megy. Hogy is hívják azt a növényt, ami vízben nő és két-három méter magas? Olyasmi, mint a bambusz

és a parasztok azzal fedik be a házaikat? Egyszóval egy szál ilyen kákafélét kirántanak a háztetőből, gyorsan megméri a halott apa, anya vagy gyermek hosszát és vágatnak az asztalozhoz. Megrendelik az örök nyugalom ágyát és kizavarják ágyából az élő, ártatlan asztalosinast. Hány éjszakát töltöttünk el így, koporsócsinálással! . . .

A majszter úr sajátkezűleg festette be ezt a koporsót és aranyos betűkkel pingálta tetejére apóka nevét és életkorát. Harmadnap volt a temetés. Szegény, öreg apóka! Senki se beszélt róla többet . . .

Néhány nap múlva kimeszelték a kamránkat. Egy kicsit szabadabban mozoghattunk benne, több helyünk volt, mióta az öreg elment. Ez maradt utána örökségül.”

Munkácsy ugyan az első tél végére teszi ezt az eseményt, de bizony Lang uram apja, Láng János csizmadiamester csak 1856. szeptember 21-én halt meg.

A halál ilyen közelsége borzasztó élményt jelentett a tizenkét éves Munkácsy számára.

„Napokig nem tudtam aludni az izgalomtól. Félttem és rossz álmok gyötörtek és kellemetlen érzések között vártam a Chlapci horká-t. Én voltam a legfiatalabb, nekem kellett tüzet rakni a kályhába, de ezt a dicsőséget szívesen átengedtem volna másnak! . . . Az öreg halála óta félttem egyedül bemenni a műhelybe, s akkoriban még nem volt olyan egyszerű dolog világosságot gyújtani. . . Biztosan ismerték már a gyufát, de a műhelyben nem tartottunk. Ha a Veszta-tűz vagy a kövér Ancsa konyhájában a hamu alatt a tűz kialudt, akkor kovával kellett tüzet csiholni. Egy kis kosár tele volt finom gyaluforgáccsal, és fa-szénrel és e fölött kellett a tűzkőből szikrákat csinálni; a szikrák a forgács közé pattantak, ez aztán meggyulladt, hol lassan, hol gyorsabban, ahogy a véletlen szerencse diktálta. Hányszor csapkodtam, ütöttem egymásba a tűzkövet, anélkül, hogy sikerült volna! Már-már örökkévalóságnak tetszett! Aztán a forgácsot a szén fölé raktuk és tele tüdővel élesztettük! Mindez korán hajnalban, fogszagot, szibériai hidegben, amikor a befagyott műhelyablakokra szeszélyes alakú jégvirágokat rajzolt a tél! Ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt vörös lett a kemence, mert fűtőanyag volt bőven. Azután a kályhához vonultunk, a korszóból vizet vettünk a szánkba, s ez volt a csap, amelyből megmostuk az arcunkat.

Ha eltűnődöm a múlt emlékei fölött, bizony, jó sok zsánerkép-témám akad. De hol vannak már a modelljeim? . . .”

Ezekben az időkben – 1856 őszén – végre megszabadul a kisinasnak kijáró munkáktól.

„Eltelt másfél esztendő, vagy kettő is, amíg új inast vettünk fel a műhelybe, aki aztán az örökömbé léphetett. Ezalatt az egyik inas felszabadult. Szép szál békési parasztfiú, talán húsz esztendő is lehetett, amikor legénnyé avatták.”

Munkácsy itt pontosan emlékszik az eltelt időre. Mert ha az új inas felvételének

időpontját nem is ismerjük – de Munkácsy szerint a legénnyé avatás idejében történt –, az öregebb inas, Harmati András felszabadulása már pontosan megtalálható a céhkönyvekben. 1856. október 5-én jegyezték be a legények közé.

A céhszokások eléggé ismertek a céhtörténeti irodalomból. Sokan leírták a legényavatás, a mesterréválás és más ünnepi alkalmak ceremóniáit. Munkácsy most akarva-akaratlan különös leírással gazdagítja ismereteinket: a mester otthonában történő változást örökíti meg a belső szemlélő, átélő élményével.

„Észrevettem rajta, hogy valósággal reszket, és állandó izgalomban van az előléptetés előtt. Attól félt szegény, hogy nemsokára ő is a nagy asztalhoz kerül, pedig nem is járatos az etikett szabályaiban.

– Mit csináljak – kérdezte tőlem – ha egyszer a majszterné mellé kerülök? Hogyan vágjam el a húst és azt sem tudom, hogy vegyem kezembe a villát?

Aztán a kabát, nadrág és mellény fölött ábrándozott, amit majd Langitól kap az ünnepélyes alkalomból. Végre, egy vasárnap megjelent a szabó és óriási csomagot cipelt magával. Óvatosan a gyalupadra helyezte, s nemsokára előkerült a nadrág, a mellény és a fényes, fekete szövetből készült frakkszerű kabát is és egy negyedóra alatt valóságos majom varázsolódott a derék András gyerekből. Soha nem láttam olyan multságos alakot. Társai körülfogták, vizsgálgatták, aztán kijelentették, hogy fekete posztókabát sokkal jobban illene neki. András komolyan mustrálta magát, forgolódott, szemlélődött és élvezte a dicsőséget. Anca is megjelent, meglegedő beleegyezését adta az egészhez. Aztán felajánlotta, hogy a szerencsés halandót szívesen bekíséri majszter uramhoz, mikor megköszöni ezt a nagy kegyet. Valóban megindultak, s mi csak bámultunk utánuk, ahogy végigmentek a folyosón. Az ajtó előtt András megáll, még egyszer végigsimítja új ruháján a ráncokat és zsebkendőjét a nadrág zsebébe igazgatja, úgy, hogy egyik vége kilóg. Végre eltűnik a konyhában, mert innen vezet az út jóltevőjéhez. Következő vasárnap legénnyé avatták. Sohasem felejttem el, hogy milyen izgalomban volt és mennyire aggódott, mielőtt először leült a majszterék asztalához...”

András „felruházása” tehát legénnyé avatása előtt egy héttel, 1856. szeptember utolsó vasárnapján történt.

András felavatása után „egy-két nap múlva egy kis osztrák gyereket hozott el az apja a műhelybe. Ő volt az utódom, aki hivatalmat örökölte.” Az osztrákot ugyan csakhamar elvitte az apja, de nemsokára új helyettese akadt Miskának, s „csak ettől kezdve lettem igazán asztalos” – írja.

1856 októbere volt.

Nagyot lélegezhetett Munkácsy, amikor átadta „hivatalát” az új kisinasnak. Megmutatta, hogy kell festéket törni, tüzet csiholni s mindent, ami a kisinas létével összefüggött, amit rettenetesen unt már. Végre „igazi asztalos” lehetett: „Ha naphosszat dolgozhattam, valóságos emberfölötti boldogságban éltem és szívvel-lélekkel végeztem a munkámat. Kedvem szerint ugyan, legeslegjobb lett volna festegetni, de ez már túlságosan sok lett volna a gyönyörűségből.”

Abban az időben ugyanis szokás volt a parasztbútorok festése, márpedig Lang műhelyében ilyenek készültek többségében, fényezett bútorra alig akadt rendelő. Bútort általában kiházasításkor készítettek, hozzátartozott a hozományhoz épp úgy, mint a vég vásznak, párnák, dunnák s egyéb szükséges holmik.

A bútorfestést legtöbbször a mester tartotta meg magának, „művész”-hajlamait már bemutatásakor ecseteltük. Úgy látszik azonban, hogy Miska tehetsége már a bútorfestésnél is megmutatkozott, s gyakran vette át ezt a szerepet mestertől.

Fél évszázaddal később, a század első évtizedében egykori inastársa, Uhrin János mesélte unokájának Munkácsyról: Lieb Miska – mert mindig megjegyezte, hogy akkor még nem Munkácsynak hívták – nagyon szépen tudott bútort festeni, meglátszott, melyiket festette ő. Ezért „különleges helyzetben” volt a műhelyben. Gyakran nem asztalosmunkát végzett, mint a többiek, hanem bútorokat festett. Ő is – Uhrin János – Miskától tanulta a bútorok festését, s erre mindig büszke is volt.

Másik forrásunk a már egyszer idézett Vidovszky feljegyzése: „Miska nagy örömmel készítette az ily dolgokat [bútorfestést – C. I.], oly ügyes kivitelt produkált, hogy a publikum, ha rendelést tett, kikötötte, hogy a festést a kisinas végezze. Ez később Lánginak talán hiúságát sérté is és a legények irigylését vonta maga után...”

Munkácsy asztalosságának egy-egy emlékét őrzi a Magyar Néprajzi Múzeum és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum. Két azonos tulipános láda. A felirat szerint 1857-ben készült, s tulajdonosa Pálinkás Ilka volt. A zöld alapszínű ládán fehér, kék, piros, sárga virágokból font biedermeier ízlésű füzérek, koszorúk, csokrok találhatóak.

A ládát Bartóky Lászlóné ajándékozta 1885-ben a Néprajzi Múzeumnak, így hitelességében nem kételkedhetünk. Mindezt azért bocsátom előre, mert Munkácsy különös ellenszenvvel viseltetett a tulipánosládafestés emlegetése iránt.

Amikor 1882-ben egy gyulai tulipános ládáról kérdezik, amelyet a hagyomány szerint ő festett, tagadólag válaszol: „Tulipános ládát én sohasem festettem, mert

Munkácsy tulipános ládája
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

a »majstrom« nem bízott annyira tudásomban, hogy a ládafestést rám merte volna hagyni.”

1890-ben egy csabai tulipános ládát mutattak meg Aradon a hazatérő mesternek, „amely mint az ő asztalosmunkája szerepel rég idő óta, de a művész nem ismerte fel a ládát. »Nem emlékszem – úgymond – hogy valaha deszkára tulipánt festettem volna.«”

Asztalosmesterségét sohasem tagadta, de a tulipános ládák festését egyik alkalommal sem vállalta. Különös magatartás! Azt hiszem, a bagatell ügyvel való előhozakodás – esetleg még kellemetlen szituációban is – okozta, hogy könnyebben esett Munkácsynak, ha nemet mond a kérdezősködőknek. De talán szerepe lehet ebben a polgári sajtó megbízhatatlanságának is, mert később látni fogjuk, hogy ugyanezen az aradi találkozón mintegy két tucat ládát fog mosolyogva szignálni.

De folytassuk az „öreginas” életének bemutatását!

„Majszter uram és az öreg János egyszer összevesztek. Az öreg felmondott és elment, ami nagyon fáj nekem, hiszen ő állandóan jószívvel volt hozzám. Nem jött másik legény a helyébe, és gyalupadját az egész műhely általános irigykedésére – magam sem tudom hogyan – én örököltem. Akkor fejeztem be első igazi munkámat, egy szép politúros szekrényt. Azt hiszem, asztalosművészetemnek ez volt egyetlen befejezett és önálló eredménye, mert soha többet nem jutottam ilyen megbízatáshoz.”

Az inaskodása második felében bekövetkezett változás érezhető az *Emlékeim*-ben is: megszűnik a panasz a kisinas kiszolgáltatott sorsa miatt, bár az asztalossors sokszor elkésérti még. Viszont újabb keserű élmények következnek, amelyek foglalkozása miatti deklasszálódásával jártak, s amelyekre előbb-utóbb rá kellett ébrednie a kamasszá váló Miskának.

Az egyik éppen Bartóky Ilonkához fűződik.

Még abból az időből ismerte, amikor Reök bácsinál lakván Vidovszkyéknál töltötte napjait. Itt volt játszópajtása, s Miska „szívébe zárta” a „bájos, kedves kis lányt”. Házuk közel Reökékhez, a mai színházzal átellenben volt. Apja tehető vas- és fűszerkereskedő, több száz hold saját birtokkal, kétezer hold bérlettel, így a város gazdag polgárai közé tartoztak. Mindez természetessé tette, hogy Vidovszkyékkel tartottak kapcsolatot, s hogy Ilonka együtt játszott a Vidovszky fiúkkal és Reök ügyvéd nevelt fiával, akivel éppen egyidős volt.

Inaskodása idején a házuk előtt járt el vasárnaponként Vidovszkyékhoz, s ott többször láthatta titkos imádotját, aki „...nem is sejtette a vonzódást, ami hozzá fűzött.” Sőt hamarosan ráébredhetett, miért „nem akarta soha észrevenni lángoló érzelmeimet.”

Tizenhárom évesek múltak mindketten. Miska kamasz fiúvá, Ilonka serdülő lánnyá vált, elég nagy már ahhoz, hogy felfogja társadalmi helyzetét, s másokkal is éreztesse. Így történt ez Munkácsyval is:

„Tél vége felé majszter uram nagy csomó sárga okker-festékekkel állított be a műhelybe és két márványlapra volt szükség, hogy ez egészet összekeverjük. Mikor a munka megkezdődött, újra iszonyat fogott el, mert tudtam, hogy az új inással ketten végezzük el az egészet. Langit akkor bízták meg éppen a Köröshíd festésével, amely a városon keresztül folyó vizet ívelte át. Mártíromságom újra megkezdődött: festéket kevertem. Az első szép tavaszi napon megindult a festés és a négy inasra bízták. Csak azért említem meg ezt a dolgot, mert olyasvalami történt ezalatt, ami most is, sok hosszú év után, fájdalmas emléket hagyott szívemben.

Négy inas felkapta az ecseteket és a festékes vödröket, s megindult a munkára. Mezítelen lábbal, kalap nélkül, csupasz karral, az ing ujját vállig felgyűrve, a gatyaszárat is, ami olyan, mint valami bő vászonalsónadrág, felhúztuk a tisztesség megengedett határáig. Egyszóval a lábunk szára és a comb is mezítelenül

maradt. Kötényt kötöttünk magunk elé, ami a sok rászáradt festéktől majdnem olyan kemény volt, mint a cink. Ilyen rongyosan, piszkosan vágattunk az országúton a híd felé. Ahogy mendegeltünk, a gyalogút deszkapallóján megpillantottam kis ideáloamat, éppen sétálgatott a nevelő kisasszonyával. Mikor megláttam, elfelejtettem, hogy mocskos és elhanyagolt vagyok, mezítelen a karom és a combom is, megfélekedtem az ecsetről, a festékről és a munkáról, csak őt néztem, ahogy feltűnt a porfelhő között, mint valami silhuetta, a nevelőnél mellett. Mint a villám, úgy ugrottam ki a sorból és rohantam feléje. – Óh, a kis koszos, hogy értett már ahhoz, hogy nézzen és ne lásson. A könnyű, megvető fintor, amivel meleg köszöntésemet fogadta, elárulta, hogy milyen sikerem lehetne, ha tovább kísérném. De nem akartam teljes vereséget szenvedni barátaim előtt, akik húsz lépésről követtek: megkockáztattam, hogy félénken dadogjak valamit. Semmi válasz. Szívem hevesen dobogott, arcom piros lett. Bátorságom elszállt és lassan elmaradtam mögöttük, mialatt ők továsiettek. Egyre messzebb és messzebb távolodtak tőlem, végre az imádott szépség eltűnt az utcasaroknál... Három inasbarátom gúnyolódott:

– Hát persze! Jó volna fiatal lányok után szaladgálni! . . .

Kínos perceket éltem át és mérgemben szerettem volna beleugrani a hídról a Körösbe. Különben az sem használt volna. Máskor az történt, hogy barátaimmal éppen fürödtünk a folyóban. Ahogy kikászálódunk a vízből és a híd felé szaladtunk, hogy újra beleugráljunk a folyóba, fiatal lányok tűntek fel a híd előtt, szép sorjában, kettesével sétálgatva. Köztük volt Ő is, s mikor észrevettem, szerettem volna elsüllyedni szégyenemben. Későn! Legjobb lesz, ha visszaroohanok a vízbe – gondoltam – és a híd sarkánál megfordultam. Így aztán Ádám kosztüm-ben díszmenetet rendeztem a csabai szüzek előtt! . . .

A lemenő nap pirosló sugarai bearanyozták a friss festést és a fáradságos napi munka után boldogan vonultak be az inasok a sötét, hűvös műhelybe. De az olaj és a firneisz szaga és a festék színe még tovább is ott élt az emlékezetemben, szinte úgy éreztem, hogy az egész világot elárasztja körülöttem! Máskor meg az történt, hogy egy gazdag zsidó kereskedő házában ajtót festettem. A nap sütött, égette a koponyámat és perzselte a homlokomat; a létra forrósága áttüzesítette mezítelen lábaimat és a zsidó széles karimájú szalmakalapjában ott álldogált a lépcsőn, úgy ügyelt az utolsó ecsethúzásokra. Közben azt hittem, hogy lefordulok a létráról. Már túlságosan megelégettem a mázoló-munkát!”

Az utolsó sorokból is kiderül, hogy Munkácsy erre az időre nagyon beleunt mesterségébe, amelyet néha elég mostoha körülmények között kellett gyakorolnia.

„Minden mesterembert irigyeltem, aki nincs kitéve a nyár forróságának, vagy a tél hidegének. Legelső sorban is a szabót. A létra tetejéről ragyogó színben képzeltem el, ahogy a hűvös nyári műhelyben, vagy a fűtött téli műhelyben a szabó

serényen kapkodja varrótűjét, s nagyon szerencsésnek tartottam azokat a boldogokat, akik így dolgozhatnak”.

Munkácsy vonzódását a szabósághoz mások is lejegyezték. Zsilinszky szerint eredetileg ez akart lenni, de nagybátyja nem egyezett bele, inkább legyen asztalos.

A másik emlékező, Rózsa Miklós, még Munkácsy életében, 1896-ban említi ezt az epizódot, és nagyon közel áll az *Emlékeim* feljegyzéseihez. Kiegészíti azonban Munkácsy „ambícióit”. Szerinte ugyanis maga Munkácsy beszélt egyszer, hogy valami „tisztább, úriasabb” foglalatosságra vágyott: „... ami mellett ne kellene az ujjaival az enyvben babrálnia s a gyaluforgácsot a földről fölszedegietnie. Aztán szeretett volna tisztességesen ruházkodni, de ingujjban, köténnyel, papucsba, brr! ettől irított. És mikor egyszer találkozott valami kis kollégájával, aki akkor szabadult fel úri divatüzletben, felsírt belőle a kielégítetlen ambíció.

– Istenem, Istenem! Miért nem lehetek én legalább – szabó!”

Elhatározta, hogy pályát változtat. A legközelebbi vasárnap felkereste nagybátyját és közölte vele a tervét. „Elpanaszoltam tengernyi bánatomat, bajomat, szomorúságomat – hiába volt minden. Szigorúan visszaparancsolt az asztalosműhelybe... Milyen boldogtalan voltam! Langi uram állandóan belém kötött, sokszor minden ok nélkül. Gyakran eltűnődtem, hogy vajon mit vétettem megint? Annyit szidott, és annyit gorombáskodott, hogy a kétségbeeséstől álmatlanul fetrengtem éjszakákon át. Akkoriban már megint a folyosón aludtunk, s egy éjszaka sírógörcsöt kaptam. Hangosan felzokogtam, már nem tudtam elfojtani keserűségemet. Hálótársaim mind felébredtek, és kíváncsian kérdezték, hogy mi bajom? Minél jobban faggattak, annál erősebben bögttem. Elszaladtak a majszterért, ahogy ő felém közeledett, betetőződött a keservem. Mihelyst megpillantottam, gyorsan elbújtam a takaró alá.

– Mi bajod van? – förmedt rám szigorúan.

Sírástól felcsukló hangon válaszoltam:

– Sírok. Apámat, anyámat siratom...

Nem hazudtam. Őmiattuk sírtam. Mostanáig alig-alig gondoltam rájuk, de ezen az éjszakán olyan elhagyatott voltam és olyan egyedül éreztem magam, hogy egész múltam kísértett, mint valami szellem. A Vidovszki-gyerekekre gondoltam, akiket az anyjuk mindig kényeztetett és dédelgetett és ezerszeresen éreztem a magam nyomorúságát és a szomorú jelent. Tíz évvel öregedtem meg ezen az éjszakán. A reménytelen jövőt láttam és a szegénységet, meg a fenyegető örök szűkséget és a halálos harcot a nehéz étellel. A másik oldalról pedig új kép kecsegtetett. Tudtam, hogy mindent elérhetek, és rettenetes vágyat éreztem, hogy megszabaduljak ebből a környezetből. Ezen az éjszakán meghalt bennem a gyermek és új ember született. Mikor állatias gazdám otthagytott és morogva cammogott a csillagos ég alatt szobája felé, valami megmagyarázhatatlan, új erőre ébred-

tem, ami az ismeretlenség és vágyaim teljesülése felé vonzott. Ebben a pillanatban elhatároztam, hogy nem maradok tovább a háznál. Reggel elhangzott a „Chlapci horka”, megint gyorsan felöltöztem és újra előttem állott a könyörtelen jelen... Megkezdődött a munka. A legények bosszantottak, mert éjszaka sírtam, ők csak röhögtek, én meg bánatosan mondogattam:

– Anyám után sírok... Anyám után...

Nem is törődtem semmivel. Mikor az udvaron akadt dolgom, ellenállhatatlan erő vonzott magával a kapu felé. Gondolkodás nélkül mentem ki az utcára. Egy pillanat alatt az országúton voltam.”

1857 július volt.

„Repülni szerettem volna szétfeszített szárnyakkal, mint a madár, mely kiszabadult a kalickából. Hová? Merre? Pillanatig eltűnődtem ezen, aztán nyakamba vettem a lábam és futottam a nagybátyám tanyája felé. Fél óra múlva kiertem a városból; megálltam és körülnéztem, de nem láttam mást, csak a három csabai templomtornyot, ahogy kiemelkedtek a házak fölött. Most aztán mihez kezdjek?

Előttem a végtelenbe húzódó országút, jobbról és balról óriási szántóföldek határolják és a kalászos rónaság úgy hullámozott, mint a tenger. Itt-ott kukoricás, a szemhatár alján apró házak, s még reggel volt, de a nap már égetően tűzött a környékre. Parasztemberek kocogtak az úton, nyomukban felszállt a por, mintha ködfelhő volna és állandó szürkeségbe burkolta a virágos mezőt. Madarak csicse-regtek a fákon és vidám muzsikájuk beleolvadt a természet egyhangú nyugalmaiba. Szép, júliusi nap volt. A termékenység lehellelte áradt szét a környéken és a földek fölött, szinte érezni lehetett, hogy percről-percre érik minden. Cél nélkül, gondolkodás nélkül mentem előre az országúton. Néha futottam, néha lassítottam. Egy szekérrre felkapaszkodtam, a gazdája szívesen elvitt egy darabon. Nem messzire, mert más irányban haladt. Az apostolok lován lépkedtem tovább. Meleg volt és forró por sütötte csupasz talpamat.

Mit szól majd nagybátyám? Vajon mivel fogad? – gondoltam magamban.

Egyre tovább és tovább vándoroltam, mert tudtam, hogy a hátam mögött Langi uram van, előttem pedig a nagy világ. Nem is pihentem. Egyszerre csak feltűnt a délibáb. A magyar puszta éppen úgy ismeri ezt a természeti tüneményt, mint az afrikai síkságok. Az egész délibábos alföld összefolyik egy óriási tengerben, amely millió hullámot ringat, vagy egyetlen tükörsima víztáblát. Csalóka kép, amelyben visszaverődik minden, az egész környék. E délibáb ott volt előttem, átvágta az utat, eltűnt, majd újra megjelent, a házak megduplázódtak, mint a tükörben, és a víz elárasztotta az egész látóhatárt. Szerettem volna megfürödni ebben a szép, tiszta vízben, de akárhogyan kergettem, mindig csak a porban jártam, amely már perzselt, úgy, hogy lefeküdtem az országút szélére. Aztán tovább mentem, órák hosszat, porban, napsütésben. Időről-időre megálltam egy kútnál, mely úgy tűnt fel, mintha kegyetlen bosszúból szívna a föld vérét. Iste-

nem, milyen szomjas voltam! A vályú körül mozgalmas élet folyt. Itatták az állatokat és a parasztok letelepedtek falatozni. Erről tudtam meg, hogy dél van. A gyomromban ugyan már régóta ebédre harangoztak, de éreztem, hogy még messze kell mennem, amíg asztalhoz kerülök. De mennél közelebb jutottam, annál jobban izgatott, hogy mit mondjak nagybátyámnak és akármit mondok, mit fog rá válaszolni? . . . Megható beszédre készülődtem, amelyben nyomorúságot mesélem el neki – gondolkoztam éppen – és lesz, ami lesz . . . – Ha nem érek célt – annál rosszabb! . . . Hirtelen kocsi állt meg velem szemben, amelyben Reök bácsinak egy barátja ült:

– Nézze meg az ember – itt a Miska! . . . Hová készülsz? Mit keresel az országúton? . . .

– Nagybátyámhoz megyek . . .

A jó ember látta, hogy nagyon félek és rábeszélte, hogy üljek be a kocsijába, majd visszavisz Csabára, Langi uramhoz.

– Köszönöm a szívességét, de nem fogadhatom el – mondtam. – Nem megyek vissza, s magam is eljutok oda, ahová akarok . . .

Két óra lehetett, mikor a kis tanyai házat körülölelő fákat megpillantottam. Beárnyékolta a szalmafüdelet, s a szívem hevesen dobogott, mikor odaértem. A jó sorsra bíztam mindent; a házőrző kutya nem ismert, s hangos ugatással fogadott. Egy perc múlva már a konyhaajtóban álltam, ahol étvágygerjesztő, jófajta illatok csiklandozták az orromat. A cseléd nem ismert és barátságatlanul bámult felém, biztosan csavargónak nézett. Megnyugtattam, és úri módon bemutatkoztam neki. Aztán – a szívem majd kiugrott – kinyitottam a szobaajtót.

– Nini, Miska! . . . – szólt nagynéném.

Éppen bevégezték az ebédet. Hárman ültek az asztalnál. A harmadik egy kis gyerek, aki magas székben trónolt. Nagyon szép családi kép volt, most láttam először.

– Mi az ördög hozott ide? – kérdezte nagybátyám mérgesen és dörgő hangon.

Erre a megszólításra minden bátorságom eltűnt. Némán és félénken reszkettem az ajtónyílásban . . .

– Megszöktem . . . nyögtem ki végre. És sírva fakadtam.

– Mit csináltál? Megszöktél? . . . Na, ez szép dolog. Azonnal visszatakarodsz! Megértetted? Azért adtalak oda, hogy ott maradj. Itt nincs semmi keresnivalód! Egy-kettő, pusztulj! Nem is akarok látni! . . .

Azt hittem, hogy Reök bácsi majd csak megváltoztatja a tervet és nem mentem ki a szobából. Erre újra megismételte a parancsot, most már olyan hangon, hogy minden reményem elveszett. Hát jól van! Gyerünk! . . . Nem ellenkeztem tovább, s mentem ki a szabad ég alá, amely tán soha se látott olyan szerencsétlen gyermeket, mint én voltam.

Most aztán hová menjek? . . . Enni – ez volt a legfontosabb, mert a forráságban

eltikkadtam és megéheztem a vándorlásban. Első pillanatban a szolgáltótól akartam kérni valami ételmaradékot, de büszkeségemben elálltam ettől a tervtől. Inkább elhatároztam, hogy elmegyek az Apponyi-gazdaságig, ahol volt egy ismerősöm. Odáig még egy jó órát kellett gyalogolnom, ami valósággal lehetetlennek látszott, úgy el voltam csigázva, de nem akadt más választásom és bátran nekivágtam az útnak.

Már messze jártam a tanyától, mikor nagybátyám úgy látszik megszelídült és minden irányban kiküldte embereit, hogy megkeressenek. Visszamenjek? Soha! De egy óriási parasztgyerek megfogott és nem engedett el addig, míg nagynéném is oda nem érkezett. Kérlelt, hogy menjek vissza. Le kell szögeznem, hogy nagy elhatározásba került, amíg engedtem a szándékomból. A néni úgyszólván erőszakkal cipelt vissza magával és útközben azt erősítgette, hogy nagybátyám csak tréfált velem. A szolgáltó közben észrevette, hogy egy kis családi dráma játszódott le a familiában, s felmelegítette az ebéd maradványait. Nagyon, nagyon ízlett az étel, pedig könnyeim valósággal elsózták, mert sűrűn potyogtak a tányérba. Nagybátyám ezalatt faggatott, hogy mi történt velem és én minden szónoki képességemet összeszedve elpanaszoltam keserveimet és kijelentettem, hogy szabóinas szeretnék lenni.

– Majd meglátjuk mi lesz – felelte. – Addig is, míg eldől, itt maradsz nálunk! . . .

Most már nem törődtem vele, hogy Langi uramék mit szólnak a szökésemhez. Két-három napig tartott a boldog élet. Nem tanultam és nem dolgoztam, enni-inni volt bőven, a jó ebéd után pompás vacsora következett! Mégis kíváncsi voltam, hogy mi lesz ennek a vége? Nagybátyám nem is említette, hogy visszaküld; sőt azt vettem észre, hogy jókedvűen hagy rám mindent. A boldog semmittevésnek adtam át magam, mire egy reggel így szólt:

– Tulajdonképpen elég volt a lustaságból. Biztosan jól tudsz festeni, hát mázold be a kocsimat!

Kétkerekű talyigáját gondolta és sorsának senki sem szegülhet ellene! . . . Másnap már újra festéket kevertem, hogy bemázoljam a kocsit, sőt az ajtókat is és azon tűnődtem, hogy tulajdonképpen semmi különbség nincs aközött, hogy valaki a nagybátyja holmiját festegeti, vagy a csabai polgárok kerítéseit.

Alig készültem el ezzel a munkával, bútorokat javígtattam. Mikor aztán a konyhában nem akadt egy rozoga szék sem és egyetlen asztallába sem dőcögött az egész tanyán, szóval négy-öt hét múlva, mikor mindent, mindent elvégeztem, amit csak rám bízta: nagybátyám komolyan beszélgetett velem.

– Látod, látod: már egészen a szívedhez nőtt az asztalosmesterség. Gyere, menjünk vissza Csabára!

Úgy is történt. A majszter úr és az inas újra összekerültek a kölcsönös kimagyarázások után: megint ott voltam a régi helyen. Nem bántam meg, amit tettem és

nem sajnáltam az egészséget, annál is inkább, mert ez az öt hét beleszámítódott az inaskodás éveibe.”

Zsilinszky szerint nem ment ilyen simán a megegyezés. Reök kifogásolta, hogy Miskát a szerződéssel ellentétben műhelyen kívüli munkára kötelezi mestere. Lang ragaszkodott elveihez. Az ügy végül a járásbíró elé került. (Kis Péter, Steiner egykori szomszédja volt akkor a járásbíró.) Reök is ragaszkodott a szerződéshez, de a járásbíró kijelentette, hogy az inas arra való, hogy dolgozzék. S ezzel a bölcs döntéssel vége lett a „pör”-nek.

Újra inas lett tehát – utolsó évét töltötte. Munkácsy nem sokat jegyez fel erről az időszakról. Csupán egyetlen epizódot említ, a Vidovszky fiúk hazaérkezését. Ezt is csak ezért, mert újra érezhette azt a társadalmi különbséget, amely fokozatosan alakult ki ő és környezete között, s melynek következtében már egyszer olyan kellemetlen helyzetbe került a Bartóky lánnyal való találkozásakor.

*Vidovszky Feri szarvasi
diákok közt 1863-ban (x)*
Eredeti fénykép
Magántulajdon

szám	Név	É. év.	ár
26.	Bakóczy Antal	1.	1.
27.	Zamierovics János	1.	1.
28.	Baltás János	1.	
29.	Sábor Mihály	1.	
30.	Torányi János	12.	12.
31.	Liebert Mihály	12.	
32.	Papp István	21.	21.
33.	Tóth Mihály	21.	21.
34.	Munkácsy János	2. év.	2. év.
35.	Debruceinyi Pál	1. év.	1. év.
36.	Farkas István	1. év.	1. év.

Munkácsy bejegyzése a céhlegények közé
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

közé. Semmi szöveg, csak két név: az övé és előtte Torányi Jánosé. (Reök egykori gazdaasszonyának fia is vele szabadult fel.) Nevük után még a pénztári rovatban a 2 korona 45 krajcár bejegyzése, amelyet a céhlegények kasszájába névbeírásért és társphármegváltásért befizettek.

A céhkorszakban ugyanis a legényavatás nem kis ceremóniával járt, s ennek végén az új legény megvendégelte legénytársait: ez volt a társphárvás.

S talán ugyanezen a vasárnapon ő is megköszönte mestere „jóságát” – amint ez szokásban volt –, és ettől kezdve ő is ott ebédelt a verandán mestere családjá és a legények társaságában.

„Fölszabadultam és azt hittem, hogy most kezdődik az élet, az igazi... szabad leszek és boldog. Ezekkel a szavakkal távoztam Langi uramtól...”

Ennyi Munkácsy megjegyzése a felszabadulásáról és az azt követő időszakról. Mert – ellentétben önéletrajzával – nem távozott azonnal Lang uramtól.

Egy hónap múlva, június 6-án ismét ott találjuk a legénygyűlés tagjai között: most Torányi 28., Lieb Mihály 29. tagként szerepel. Önéletrajza szerint október végén utazik Aradra, előtte néhány hetet nagybátyjánál töltött, amikor mesteré-

től távozott. Akkor pedig közel öt hónapig működött még Langnál mint asztaloslegény.

Szokás volt ugyanis, hogy a felszabadult legény bizonyos ideig, általában fél évig még mesterénél dolgozott – néha kevesebb bérért. Úgy látszik, a szokást Munkácsy is követte. Némi keresetre volt szüksége, hogy elindulhasson a kötelező vándorútra, vagy csak a szokás kötötte? Mindenesetre némi anyagiakra tehetett szert ezalatt az öt hónap alatt.

Szeptember végén, október elején távozhatott véglegesen; „... legelőször is nagybátyám birtokára, hogy ott megbeszéljük jövődő terveimet és döntsünk a további sorsom fölött. Egy-két hétig pihentem, aztán megállapodtunk, hogy Aradra megyek, ahol két kezem munkájával keresem majd a kenyerem. Egész magamra voltam utalva. Sok jó tanácsot és öt pengő forintot kaptam útravalónak. Nagybátyám pedig velem jött és bekísért Csabára.

Október vége felé volt, amikor köd ül a szürke tájon és a természet gyászruhába öltözködik. Nemsokára az állomáshoz érkeztünk – nemrég építették az arad–szolnoki vasutat – és mélységes meghatódás fogott el. Csaba egészen beleolvadt a ködbe, csak a templomtornyok emelkedtek ki a házak fölött és a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát. Aztán a mozdony fütyölt és szívem elkezdett vadul kalapálni. Vajon nem a feltámadás trombitája-e a mozdony sivítése, amely megnyitja előttem a gyermekévek képzelt ábrándjainak világát? Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, várva-várt jövődő csábított és nyugtalanul kérdezgettem magamban: hát most mi lesz? Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem, mikor megöleltem nagybátyámat és beszálltam a harmadik osztályú kocsiba.”

1858 októberének utolsó szombatja október 30-ára esett, ekkor távozott Munkácsy Csabáról a sárgára festett harmadosztályú kocsiban. Előbb nem is utazhattott volna, mert a szolnok–aradi vasutat néhány nappal előbb, október 25-én nyitották meg. Nagy vivát fogadta az első Personenzugot, azaz személyvonatot, a csabai állomáson, s most, öt nappal a megnyitás után egy elárvult asztaloslegény indult el rajta – újabb szenvedések felé.